

Страшко СТОЈАНОВСКИ

ОД БАЛКАНСКИ НАЦИОНАЛИЗМИ ДО ЕВРОПСКИ СУПРАНАЦИОНАЛИЗАМ: УЛОГАТА НА НАЦИОНАЛНАТА ИСТОРИЈА ВО ГРАДЕЊЕ НА КОЛЕКТИВНАТА МЕМОРИЈА

вој труд се однесува на улогата на националните историографии во креирањето на колективната митографија и создавањето на унифицирани национални идентитети. Пристапот инкорпорира генерализации произведени од селектирани примери во рамките на регионот на југоисточна Европа, како и синтетизирање на емпиријата преку инкорпорација со теориите за нациите и национализмот. Основната претпоставка е дека моделите на националното конституирање на Балканот се произведени во слични или еднакви услови, но во различни периоди. Притоа клучен елемент е воспоставувањето на матични национални држави и институции, кои ќе го промовираат хомогенизираниот национален проект.

Кога се зборува за улогата на нациите и национализмите во современиот свет, историските дебати се фокусирани главно на три прашања:

1. Природата и потеклото на нациите и национализмот¹;

*Авторот е асистент
на Правниот
факултет, при
универзитетот
„Гоце Делчев“ во Штип*

2. Староста (античноста) или модерноста на нациите и национализмот; и

3. Улогата на нациите и национализмот во историската и особено скорешната општествена промена (Ibidem, 2).²

Секое од овие прашања создава дискусии, кои се особено интензивирани кон крајот на 20-от и почетокот на овој век.³ Оттука, генерално можат да се издвојат две школи и правци, кои нудат различни толкувања: примордијализам⁴ и модернизам.⁵

Појавата на нацијата и промоцијата на националната идеологија ќе одигра клучна улога во редефинирањето на балканските идентитети. Новата ера на модерноста понуди нови стандарди за дефинирање на другоста како услов за конструкција на границите на групите. Доколку во империјалната ера заедниците ја градеа визијата за светот преку религиските системи и подаништвото како универзални критериуми, новите услови на пазарна економија и граѓанството, ја понудија наци-

1 Почетоците на нацијата Кох ги бара во Англиската револуција, Кобан го проследува овој почеток кон крајот на 18 век преку поделбата на Полска и Американската револуција, додека Кендури (Kendourie) ја сместува во 1807 година, кога Фихте (Fichte) „се обраќа на Германската нација“. Но според Смит најприфатлив е датумот на Француската револуција (Smith, 2000/2: 17).

2 Според систематизацијата која ја создава Смит дополнително се наведени и Етно- симболизмот, и Перенијализмот, кои во суштина се една од формите на перенијализмот интерпретирани во различни временски контексти. Постојат три ставови во однос на теориите за нациите и национализмите:

1. Етички и филозофски, кој се фокусира на прашањето како ја разбираме нацијата, нејзините вредности, временска поврзаност (место или контекст во модерната епоха);

2. Антрополошки и политички, односно каква заедница е нацијата (реална или фиктивна); и

3. Историски и социолошки, што се занимава со прашањето на местото на овој феномен во историјата на човештвото (Smith, 2000/2: 8).

3 Почетоците на модерната мисла се врзани со поголемите меѓувоени историчари и проучувачи на национализмот: Карлтон Хејс (Carlton Hayes), Ханс Кох (Hans Kohn), Фредерик Херц (Frederick Hertz), Алфред Кобан (Alfred Cobban), Е. Х. Кар (E. H. Carr), Луис Снајдер (Louis Snyder) и Бојд Шафер (Boyd Shafer) (Ibidem, 16).

4 Примордијалистичките интерпретации опфаќаат две фази:

1. Првата е карактеристична за 19 и првата половина на 20 век, кога примордијалистичките приоди се темелат на јазикот и на расните дефиниции; и

2. Втората фаза, која доминира по крајот на Втората светска војна, кога се усвојува примордијалистичкиот поглед кој се темели на културните и историските фактори, дури дозволувајќи и присуство на сублективен „партиципативен“ примордијализам кој произлегува од работата на Шилс [Shils] и Гирц [Geertz] (Etherington, 2003: 10).

јата- држава како единствена алтернатива, а национализмот како нужна идеологија.

Но, за да се хомогенизираат идните национални ентитети, се јавува потребата од создавање на заеднички критериуми за припадност, кои без разлика дали се темелеа на територијата или лингвистичко-културните карактеристики, мораа да креираат единствена свест за припадност, или исклучување, која во голема мерка ќе се базира на она што се нарекува заедничка колективна меморија. Така, уште во 19-от век, протонационалната интелигенција ќе побрза да ги воспостави етничките граници врз основа на митот за потеклото и трајноста на разликите. Ова ќе се покаже како вечна задача на социјалниот инженеринг, која во голема мера ќе падне на грбот на проектантите вообличени во рамките на балканските историографии.

Националниот проект нужно морал да тргне од религиската поставеност во доцната Отоманска империја и во судирот на моделите на градење на националната идеологија, кои доаѓаа од западна Европа, да го произведе денешниот балкански национален дискурс. Бидејќи првобитно националната идеологија, под превезот на либерализмот, хуманизмот и Просветителството, ќе се втемели во рамките на христијанските заедници, токму припадноста кон Православната Црква ќе стане основен критериум за градење на националната посебност. Во раниот деветнаесетти век, пан-православието ќе почне да еволуира во насока на промоција на пан-славизмот. Опозицијата кон спроведувањето на службата на „светиот грчки јазик“, ќе биде основниот мотив словенските заедници да започнат да трагаат по своите средновековни империјални корени. Оваа фаза ќе продолжи со понатамошна трансформација, за кон средината на деветнаесеттиот век словенските

5 Трите фундаментални дебати ги структурираат и продолжуваат да ги дефинираат историографиите на национализмот:

1. Органицистите (органска нација) наспроти волунтаристичкото разбирање на нацијата (доброволно пристапување кон нацијата) и современите дебати помеѓу примордијалистите и инструменталистите (конструктивистите), кои произлегуваат од тие разбирања;
2. Перенијалистите (повратност на нацијата) наспроти модернистичките приоди кон нациите и национализмите и современите дебати за староста или модерноста на нацијата;
3. Социо-конструктивистите наспроти етносимболичните приоди кон нациите и национализмите и современите дебати за врските на минатото и сегашноста во формирањето на иднината на нациите (Smith, 2000/1: 2, 3).

групи да започнат да ги конструираат сопствените „етнички граници“, базирани на говорниот дијалект. Притоа, доколку кај српската нација прво се создава институционална рамка, кај бугарскиот протонационализам се задржува пан-славистичкото гледиште на издвојување од Православниот грчки јазичен екуменизам, за кај македонскиот пример, кон крајот на 19 век конструирањето на границите на другоста, подеднакво да е насочено кон јазичната различност во однос на грчкиот, но и политичката во однос на бугарскиот и српскиот фактор.

Протонационалните елити произведени од граѓанството, најпрво ќе се обидат да конструираат посебни црквени интитети, за потоа, застапувајќи се за секуларниот модерен систем на масовно образование, да ги воспостават основните парадигми на присутноста на нацијата. Оттука, за да се спроведе проектот на создавање на хомогена нација ќе биде потребно најмалку една генерација да помине низ образовните институции. Митот за националното единство во следната фаза ќе може да биде проповедан во рамките на примарните општествени институции на социјализацијата, како што е семејството. Но сепак, во практиката неконстантноста на карактерот на овие институции, како и флукуирачката природа подеднакво на физичките и етничките граници, целосната национална хомогенизација ќе ја пролонгира дури до првите десетлетија на 20-от век.

Градењето на митот за потекло и континуитетот на нациите

Потеклото на нацијата станува стожерен елемент во нејзиното зацврстување. Мора да постои дури и фиктивно минато, а сепак тоа мора да биде реално. Токму поради тоа, културниот континуитет е контингентен и неесецијален (Gellner, 1999: 34). Оттука, историскиот континуитет морал да биде измислен, со креирање на античкото минато кое го надминува ефективниот историски континуитет, или преку полу-фикција, или со фалсификат (Smith, 2000/1:53).⁶ Националните интелектуалци се обидуваат да дадат одговор на прашањата: кое е потеклото на нацијата, кои се дијакритичките црти на нацијата, кој припаѓа, а кој не припаѓа и која е иднината на нацијата (Brunbauer, 2004: 165).

6 За Ренан политиката не е доволна. Државата како таква не може да функционира единствено како социјално зацементирана, или врска помеѓу нејзините граѓани. Тоа може да се обезбеди само преку „историјата“, или поточно, преку историските сваќања и „култот кон предците“ (Smith, 2000/1: 11).

„Критичките маркери“ како религијата, јазикот и заедничката територија, не значат сами по себе и ист идентитет. Поради ова, мора да постои она што е наречено „инвенција на традицијата“, мора да има креација на „замислените заедници“ и мора да постои „основниот изнајден мит“. Групата треба да има заедничко славно минато, божествени предци, тешки времиња во минатото, итн. (Scarry, 1998: 65-67). Смит не спори за важноста на релативистичката позиција на историската вистина и нејзината релевантност за националната појава. Јасно, способноста на националните историчари да документираат невинности и експлозивни незадоволителни фикции е важен елемент во одржливите врски меѓу минатото, сегашноста и иднината, на што се базира националната заедница (Smith, 2000/1: 55). За Гелнер, високите култури тежнеат да станат основа на новата националност кога, пред да се појави национализмот, религијата мошне тесно ги дефинира сите обесправени како спротивност на привилегираните, дури или особено кога обесправените немале друга заедничка позитивна карактеристика (како што е заедничка историја) (Гелнер, 2001: 107).⁷

Најочигледните промени кои настануваат во процесот на национално конституирање, Гирц ги лоцира во втората и третата фаза, но најголемиот дел од далекусежните промени - оние кои ја менуваат општата насока на општествената еволуција - се случуваат помалку спектакуларно во првата и четвртата фаза (Гирц, 2007: 329).⁸

I- национализмот се јавува прво како израз на отпор кон туѓото (туѓата култура, јазик, религија и сл.). Овој отпор во индустриското општество, заедно со чувството на колективна судбина со другите, ја создава колективната свест и придонесува за создавање на групите на интелектуалци, кои истовремено се и првите носители на национализмот. Тие тежнеат кон создавање на политичка единица, за потоа државата да ја создаде нацијата.

II- еуфоријата трае и извесен период по создавањето на државата,

7 Секоја висока култура има потреба од држава, по можност сопствена. Не секоја „дива култура“ може да стане висока култура и оние без сериозна перспектива да станат „висока култура“ имаат тенденција да се покорат без борба; тие не раѓаат национализам (Гелнер, 2001: 75).

8 Гирц разликува четири фази на развојот на национализмот:

Прва фаза- онаа во која нациите се формираат и кристализираат;

Втора фаза- кога нациите триумфираат;

Трета фаза- кога се организираат во држави и

Четврта фаза- кога организирани во држави, стануваат обврзани да ги утврдат и стабилизираат своите односи како спрема другите држави, така и во однос на нерегулираните општества од кои потекнуваат (Гирц, 2007: 329- 333).

но по воспоставувањето на институционалниот систем повторно се поставува прашањето: „Кои сме ние што го направивме ова?“ создавање на искусственото „ние“, при што се врши дефинирање на јазикот како проблем при самото дефинирање на нацијата (Ibidem, 330- 333).

Во контекстот на балканскиот национализам и градењето на колективната национална свест, клучна улога имаат образовните институции, кои преку своите курикулуми ја реконструираат визијата за заедничкото минато. Притоа, речиси универзално доминира примордијалниот поглед за органско потекло на нацијата, која во прв ред се базира на етно-лингвистичките карактеристики на групата. Зборувајќи за македонската историографија, Брунбауер националниот дискурс го определува како примордијалистички и есенцијалистички природ, кој се однесува на националниот и етничкиот идентитет како нешто дадено (наследено), а не како предмет на промена (Brunbauer, 2004: 188).⁹ Оттука, дури и во контекстот на Балканот, митот, или митовите се производ на современоста, а дури и доколку постоеле во прединдустриското минато, нивното значење и симболичка вредност значително се променети. Националните историографии настојуваат, во потрагата по подлабокото историско минато, да ја втемелат нацијата што е можно подлабоко во историјата. Така, грчкиот мит за потеклото настанува од амалгамот помеѓу византиската христијанска традиција и античкото минато на „Класична Грција“,¹⁰ српскиот и бугарскиот пример настојуваат да го одржат континуитетот од славните средновековни христијански империи, македонската историографија создава претстава за синтетичко создавање на нацијата од античкото минато и средновековните словенски племиња, а албанската историја на чисто религискиот и антиотомански карактер на востанието на Скендербег му придава национален призвук.¹¹

9 „Фактите“ се организирани, а изворите интерпретирани на начин на кој би служеле како доказ за постоењето на македонската нација. На прашањата за нацијата и национализмот во македонската историографија им недостасува теоретска основа (Brunbauer, 2004: 189).

10 Елементите на националната нарација под спонзорство на централните власти се извлечени од минатото. Карас тврди дека дури и во „самосвесната“ модерна држава националниот идентитет во главно се формира преку училишните програми (географија, историја, литература и религија), почитување на националните споменици, церемонии на националните празници, воена и цивилна служба. Притоа постои и пренесување на органски втемелената традиција (Karas, 2004: 295).

11 Српскиот „Мојсеј“ (Арсеније Трети) го води народот надвор од „ветената земја“. Неговите грижи и мотиви се религиски, а не национални, иако оваа епизода во историјата на Српскиот народ е прикажана како национална (Abazi, 2007: 171).

Се разбира, не се занемарува ерата на Просветителството и националното будење, како значаен сегмент од историското минато, но на истиот му се придава значење на природен и нужен процес, кој е резултат на минатото, но не и обратно, минатото како производ на реформираните услови на сегашноста. Така, во пракса националното единство во сè помала мерка се одржува на основа на повикувањето на крвните врски и припадноста на земјата, а сè повеќе на обврзувањето и лојалноста кон цивилната држава, при што во поголема или помала мерка тоа е придружено со употребата на механизмите на принуда и идеолошко поттикнување.

Модернизмот и создавањето на модерната држава, веднаш не го негира и истиснува примордијализмот, при што вториот, особено во услови на градење на новоформираните држави, дури и доминира. Ова придонесува за појава и јакнење на национализмот, расизмот или трибализмот и внатрешна поделба со судири (Гирц, 2007: 24-28). Зголемениот примордијализам не е само проблем наследен од минатото, како пречка за политичка, социјална и економска модернизација, туку е одраз на првиот сериозен, иако сè уште релативно неуспешен, обид да се реализира таквата модернизација. Оваа дијалектика, различно изразена, е општа карактеристика на политиката на новите држави (Ibidem, 29).

Она кон што треба да се насочи вниманието при влијанието на историските курикулуми во преобликувањето на меморијата и традициите на колективитетите, не треба да биде трагањето кон класичната инвенција на традициите, туку конечниот облик на создадена генерална свест преку селективната интерпретација на фактите. Во случајот на балканските нации, можеме да најдеме примери каде традицијата е во целост измислена, како во случајот на системот на ритуали и симболички манифестации произлезени од градењето на култот кон националните монархии, симболи (знамиња, химни и сл.), или настани од подалечното античко или средновековно минато, кои во целост биле избришани од колективната меморија и на кои им се дава нова форма и значење, сè во функција на нацијата. Иако вакви примери можеме да пронајдеме кај сите балкански нации, како што претходно спомнавме, ова не го гради ниту националното јадро, ниту пак доминира во системот на конструкција на националниот дискурс. Историските факти, настани, личности и симболичките вредности произведени на основа на истите во рамките на современоста, се преобликувани на основа на селективното читање во однос на тие факти, настани или личности. Токму поради ова, современите

национални историографии многу често се судираат во борбата за воспоставување монопол на националниот мит. Туѓиот мит може да биде доживеан како историска закана во однос на градењето на алтернативна визија за минатото, и може директно да го загрозува националниот мит преку негова директна негација, сè до доживување на чувство на загрозеност во однос на превземањето на вредностите на самиот мит кои, како и негативностите во рамките на системот на национални историографии, еднакво се несподеливи.

Оттука селекцијата на историските факти, настани и личности може да се одвива во две насоки. Како надворешна селекција, која значи исклучување на туѓите историски елементи, без разлика на нивната релевантност во продукцијата на историските процеси. Тенденцијата е јасна; преку исклучување на Другоста, сопственото се воздигнува, неретко ставајќи го во функција на политиката на современоста. Втората насока е исклучување и селекција во однос на сопствените историски елементи. Ова значи дека херојското минато е создадено од модерната национална историографија преку елиминација на сите настани и личности кои не се вклопуваат во зацртаната матрица на историјата. Ваквата селекција може да биде подеднакво мотивирана од идеолошки, политички, религиозни, традиционални и други причини.

Претставата за постоењето на континуитет од создавањето на нацијата до денешната современост го дополнува митот за потеклото. Воспоставувањето на врски помеѓу антиката и средниот век со модерноста е предизвик, на кој националната историја посветува значаен дел од својата мисија. Притоа, дури и во услови на непостоење на некаков континуитет на национално себесознавање, преку барање на врски со далечното минато во рамките на јазичните и културни карактеристики се конструира митот за органското потекло. Многу често во случајот на Балканот дури и нивната флукуиращка природа е објаснувана како туѓо национално наметнување, или национална супериорност далеку во историјата на средновековните империи и античките кралства.

Пролиферацијата на измислените традиции на нациите, од Смит е оквалификувана како „државоманија“. Според социо-конструктивистите, нациите се социополитички конструиран фалсификат, па дури се и фабрикувани, од културните инженери, кои дизајнираат симболи, митологии, ритуали и истории, за специфично да се натпреваруваат со модерните масовни потреби. Историскиот континуитет морал да биде измислен, со креирање на античкото минато кое го надминува ефективниот историски континуитет, или преку полу-

фикција, или со фалсификат (Smith, 2000/1: 53).¹² Смит не спори за важноста на релативистичката позиција на историската вистина и нејзината релевантност за националната појава. Јасно, способноста на националните историчари да документираат невиности и експлодирачки незадоволителни фикции е важен елемент во одржливите врски меѓу минатото, сегашноста и иднината, на што се базира националната заедница (Ibidem, 55).

На пример, во 1830-те години Јакоб Фалмерајер го нападнал националното стојалиште дека модерните Хелени се потомци на античките и тврдел дека во голем дел тие се Словени и Албанци. Како одговор, Папаригопулу тврди дека хеленскиот идентитет бил лингвистички и културен, а не расен [читај етнички]. Тој ја засилува позицијата на Византизмот, како позитивен дел на тој континуитет, чиј граѓански код бил усвоен од Каподистрија во 1828 година и кралот Ото во 1835 година (Karas, 2004: 318). Ваквиот поглед на основачите на грчката историографија ја оправдува асимилацијата, која се трансформира од значењето на „светиот“ јазик во рамките на црковната служба, во посовремената интерпретација на моќта на „високата култура“, која во случајот на грчката нација е претставена преку јазикот и културата.¹³

За Македонија, митот за континуитетот има три компоненти:

1. Називот на територијата - во периодот на Отоманската империја, Македонија не постои како посебна административна единица (територијално се определени од Хаци Калфа Мустафа и Челеби во 17 век);

2. Етничкиот идентитет - се премолчува фактот дека дел од МРО биле за присоединување на Македонија со Бугарија,¹⁴ а термините

12 Ренан вели: „Да се направи историјата погрешна е дел од тоа да се биде нација“ (Хобсбаум, 1993: 22). Оттука за Ренан политиката не е доволна. Државата како таква не може да функционира единствено како социјално зацементирана, или врска помеѓу нејзините граѓани. Тоа може да се обезбеди само преку „историјата“, или поточно, преку историските сваќања и „културот кон предците“ (Smith, 2000/1: 11).

13 Така, Паскалис Китромилдес се повикува на културниот континуитет, преку кој се,...наследени формите на културно изразување, поврзани со христијанските кралства и православната служба“. Другиот аргумент кој се користи е опозицијата на Палеолозите, насочена подеднакво и кон западното католициство и кон османлиските Турци, што се интерпретира какова прашањето израз на грчки национализам. Но притоа се поставува прашањето: Дали овој Византиски (Ромејски) сентимент не е исклучиво професионална лојалност, или е етнорелигиозен национализам? (Ibidem, 43).

14 Ваквото тврдење сепак не може да се однесува на официјалната документација на МРО, во која уште од основањето ја истакнува девизата за „автономија“, јасно дистанцирајќи се во програмските документи од политиките на соседните земји.

христијани, грко-православни и бугаро-патријаршисти се заменети со Македонци; и

3. Вековната борба за државност - во која античката држава, Самоиловата држава и Крушевската Република се поврзуваат со создавањето на македонската државност во 1944 година и денешната Република Македонија. Со ова, историографијата креира слика дека борбата за национално ослободување влегла во колективната меморија на македонскиот народ. Во овој дел, Брунбауер забележува дека по 1991 година, акцентот кој претходно бил ставан на комунистите партизани, се префрла на не-комунистите партизани (Brounbaueg, 2004: 113).¹⁵

Ова упатува на моделите на национално конституирање и градење на самата нација. Имено, во контекстот на Балканот во досегашната научна мисла доминира претпоставката дека нациите се темелат на Етно-јазичниот модел на постоење на органски втемелени нации. Основниот градивен национален елемент е јазикот и културата, а територијата според ваквите гледишта има второстепено значење. Но, доколку се направат подлабоки суштински теоретски анализи, се доаѓа до спротивен заклучок. Според претпоставката на Брубакер, француското разбирање за националноста е државоцентрично и асимилационистичко, а германското разбирање е Volk (народно)-центрично и диференцијалистичко. Притоа, првото се темели на градење универзални културни вредности, а второто на органски културни, лингвистички, или расни заедници. Оттука, второто разбирање за нацијата е етноцентрично, а не политички факт (Brubaker, 1999: 1).¹⁶ Ваквото толкување на Брубекер може да се имплементира во рамките на балканскиот историско-национален контекст, при што може да се различат две фази во националното конституирање:

Но од друга страна факт е дека поединци и членови на организацијата, особено оние кои по синтетизирањето, произлегувале од Братствата и ВМК, се залагале за припојување кон Бугарската држава.

15 Брунбауер преку овие ставови јасно зборува за системската интервенција на државните институции во експлоатацијата на колективната меморија со цел создавање на национална хомогенизација. Ваквото тврдење не може да значи дека меморијата на историските сеќавања не постоеле, туку дека на истите им се дава конкретна системска функција, пласирана од македонската нација-држава.

16 Повеќето нации живеат во измешани територијални модели. Една територијална политичка единица може да стане етнички хомогена во оние случаи кога ги убива или протерува или асимилира сите неприпадници на нацијата. Нивната неподготвеност да ја прифатат таквата судбина може да ја отежне мирната имплементација на националистичкиот принцип (Гелнер, 2001: 7).

1. Првата фаза го вклучува францускиот модел, при што се користи асимилационата моќ втемелена на политичка основа;
2. Додека во втората фаза, се гради чувство за припадност на органска нација, или етнос, кое откако ќе се втемели има тенденција да се рециклира кај следните генерации.¹⁷

Теорија на виктимизација и националното херојско и „златно доба“

„Нацијата како индивидуална е кулминација на долгото минато на предизвици, жртвувања и посветување. Од сите култови, култот на предците е најлегитимен, затоа што предците направиле да бидеме она што сме денес. Херојското минато, големите луѓе, славата и сл., се општествената основа врз која се издига националната идеја.“ За Ренан, споделеното страдање е поважно од споделената радост. Токму првото ја сочувува колективната меморија подолго време низ историјата (Smith, 2000/1: 11, 12).

Колективната меморија на националната заедница е зацврстувана преку истакнување на историските моменти на страдање и жртвување во името на групата. Секавањето за тешките времиња е искористено од политичките субјекти на националната сегашност како мобилизаторски атрибут кој се користи во моментите на криза на современоста. Многу често во моменти на економска криза националната консолидација е алтернатива за одржување на единството и редот во општеството. Но, како што покажа примерот на поранешна Југославија, експлоатацијата на национализмот во политички цели може да доведе до нови национални катастрофи, меѓуетнички, меѓурелигиски или меѓугрупни судири кои тешко се контролираат.

Сепак сите балкански историографии конструираат визии за историското минато во кое тие биле жртви во колективна национална смисла. Така она што за грчката историографија претставува митот за бегалците по Грчко-турската војна, за бугарската е нанесената

¹⁷ Националното единство во се помала мера се одржува на основа на повикувањето на крвните врски и припадноста на земјата, а се повеќе на обврзувањето и лојалноста спрема цивилната држава, при што во поголема или помала мера тоа е дополнето со употребата на механизмите на принуда и идеолошко поттикнување (Гирц, 2007: 11).

„неправда“ со укинувањето на „Сан-Стефанска Бугарија“, или епизодите од националното востание како што е масакрот кај Батак, за српската е колективната жртва во „Косовската битка“,¹⁸ но и поновата историја на национални порази поврзани со насилниот распад на Југославија, додека македонската историографија фокусот го насочува кон „Букурешкиот мир“ од 1913 година и поделбата на нејзината „етно- географска“ целина. Но, она што е впечатливо е дека сите балкански нации-држави, освен Република Турција, преку нивните национални истории го пласираат митот за „турското ропство“, како мрачен, нелегитимен дел од нивното минато.

Еден од најважните сегменти на читањето на модерните истории произлегува од односот на нациите-држави кон нивното отоманско минато и воопшто нивното толкување на историјата. Постојат два пристапи кон отоманското наследство на Балканот: Прво, тоа е нелегитимно (митот за турското ропство) претставува црна дупка во историјата на регионот; и второ, отоманското наследство се доживува како легитимен продолжувач на Византиската традиција (Мазовер, 2003: 19, 20).

Првото толкување е темелот врз кој се градеа официјалните истории на балканските нации-држави каде Отоманскиот период е само темна страна од нивната историја, а овој период е само пречка во континуитетот на нивните средновековни и антички кралства и модерните нации-држави. Православната христијанска верска и културна традиција на народите на Балканот е ставена во функција на нивната перцепција на Отоманското минато во чии рамки религијата обезбедила опстојување на нивните култури. Последново е основа на градењето на националните митови, како и на она што се нарекува „славна историја на предците“ (Каракасиду, 2002: 16). Истовремено, во оваа насока се користи фактот дека постои перцепција на Западот за „Балканот и Јадранот како последна линија на контрола и одбрана од муслиманскиот исток“ (Noris, 1999: 18).¹⁹

18 Јадрот на митот за Косовската битка има три главни компоненти:

1. „Трагична“- смртта на кнезот Лазар како трагедија за христијанството;
2. Со него умираат „најдобрите“ српски војни и
3. Крајот на средновековната српска држава (Abazi, 2007: 128).

19 Ваквото гледиште е проследено со перцепцијата која, со исклучок на Албанија, ја градат балканските нации- држави во однос на процесот на исламизација, како нелегитимен, без разлика дали се одвивал по насилен или мирен пат. Особено

Второто толкување го разбира отоманското наследство како комплексна симбиоза на турската, исламската и византиската, односно балканската традиција. Тоа се темели на логичката претпоставка дека неколкувековниот заеднички живот морал да изроди и заедничко наследство (Тодорова, 2001: 241).²⁰ Балканот е пред сè значаен како западна хипостаза на отоманското историско наследство, а неговото значење се зголемува или се намалува во една сложена и индиректна поврзаност со одбивањето или прифаќањето на отоманското минато. Ова е случај особено денес, кога речиси во целиот турски идеолошки и политички спектар се врши темелно преиспитување на Ататурковото републиканско наследство (Ibidem, 74). Мазовер тврди дека во желбата граѓаните на балканските национални држави да станат Европејци треба ни помалку ни повеќе, туку да се одречат од легитимноста на отоманското минато (Мазовер, 2003: 21). Така, на пример разликите што им биле наметнати на христијанските жители на Македонија во националниот натпревар во почетокот на 20-от век, радикално ја нарушиле динамиката на размената, општењето и коегзистенцијата кои постоеле за време на доцната отоманска ера (Каракасиду, 2002: 84).

Историчарите најчесто отоманското владеење го разгледуваат од религиски аспект, при што на опстанокот на Христијанството се гледа

во 20 век, ова е искористено од бугарската држава за спроведување на насилна рехристијанизација на нејзините граѓани, додека кај останатите национализми, односот кон муслиманските еднојазичници останува дискурзивен однос кон Другоста, подеднакво продуцирана и од христијанското неприфаќање во групата, но и од одбивањето на муслиманските заедници да се интегрираат во рамките на националната целина.

Студиите за балканскиот национализам од доцниот Османлиски период вообичаено почнуваат со сликата за туркократијата (turkokratia). Аданар, генерално наведува постоење на три претпоставки кои се однесуваат на природата и влијанието од Османлиското владеење:

- Османлиското владеење било „темна ера“ на исламска доминација врз христијаните;
- Дека тоа ги изолира балканските земји од генералниот курс на развој на европската цивилизација; и
- Дека османлиското владеење претставува назадување, односно феудален систем на социо- економска и помитичка експлоатација (Adanar, 1998: 221).

²⁰ И покрај фактот дека христијаните мораат да се потпрат на Исламската доминација (забрана за носење на оружје, јавање на коњ, црквите да не доминираат во однос на џамиите и сл.), претставата за „темна епоха“ на Балканот е нарушена со фактот дека освојувања на Османлиската империја донеле период на мир и стабилност за христијаните и додека поголемиот дел од Европа бил вклучен во граѓански и религиски судири во Империјата владее мултикултурна толеранција (Brooks, 2005: 14).

како на мачеништво во време на притисок. На црквата и се припишуваат заслугите за зачувување на етничкиот идентитет. Иако Отоманците се претставени како религиозни освојувачи, при што концептуално се спротивставуваат Исламот од една и Православното и Католичкото Христијанство од друга страна, сепак со возобновувањето на Патријаршијата во 1954 година од Мехмед Втори, Православието ги зацврстило своите позиции наспроти Католицизмот (Adanar, 1998: 222, 223).

Националната идеологија за буђење во 19-от век, се врзува за предотоманскиот среден век и христијанството (бугарско, „грчко“-византиско, или српско), но не и за Антиката, која има паганска (нехристијанска) природа. Притоа, границите примарно се исцртуваат на религиозна основа како антитеза на отоманскиот Ислам. Секој концепт за слободата, донесен од пост-револуциона Франција, се врзува за слободната пред-исламска состојба. Се чини последното е идеализирана форма на слобода, која иако е ограничена на христијанската ера, својот еквивалент на некој чуден начин може да го најде во природната состојба на Џон Лок. Притоа во балканскиот пример:

- Античкиот мит за грчкото потекло е внесен во колективната меморија со посредство на западноевропските романтичари, кои поради неговото експлоатирање на Запад, биле принудени да го втемелат и на „Исток“. Притоа, во раните години на конституирање на грчката нација, ова предизвикало отворена дискусија околу прашањето дали истата треба да се темели на „Византиското христијанство“, или „Паганското, но со цивилизациски вредности, секуларизирано античко наследство“. И кај античката секуларна и кај средновековната христијанска основа на градење на грчката националност, основата иако на прв план невидлива, е територијална. Во однос на првото се гради чувство на универзална национална гордост, во прв ред наменета за Западната дијаспора, но и за првично консолидирање во рамките на Кралството Грција, во првите неколку децении од неговото постоење. Додека во однос на второто, се гради идеализирана територијална единица, која се поклопува со нејасните граници на Византиската империја, формално дефинирана преку Мегали Идејата;

- Кај македонскиот пример, при националното, или подобро кажано протонационалното конституирање кон крајот на 19-от век, исто така извесна улога има митот за Македонското античко потекло. Мора да се забележи дека овој мит исто така е дел од грчката пропаганда, но во македонскиот случај ја сочинува основната компонента на градење на кохезивност - именувањето. Едно од прашањата кое притоа

се поставува е дали и од каде е „увезен“ овој мит кај македонската интелигенција и како се случува од пан-славизам, дел од македонските интелектуалци да го ревидираат протонационалниот поглед кон дистинктивна македонска колективност. Македонија, исто така, се врзува за средновековната Самоилова држава, што е искористено во фазата на градење на пан-славистички - „бугарски“ идентитет, кој се врзува за ова средновековно наследство, кое има свој центар во Македонија. Како и во претходниот случај со античкото наследство и именувањето, и овојпат територијата е основниот конституент на градење на некаков вид на групна лојалност, која во случајов не се однесува на, туку произлегува од територијалноста, а квалитативниот конституент кој „го пренесува“ во 19-от век е православната религија и словенскиот јазик;

- Во случајот на Бугарија и Србија, барем во 19-от век отсуствува тенденцијата за градење на било какви врски со Антиката. Оттука е ексклузивното поврзување со средновековните христијански империи, кои покрај религијата, со модерните држави ги врзува и јазикот (словенски). Но, доколку подлабоко навлеземе во опсервацијата на моделите на национално конституирање кај Србите и Бугарите, една од клучните улоги во националното дефинирање е она на територијата - во случајов се поклопува со територијата на моќните средновековни христијански царства (иако, како што е познато во случајот на Бугарите, владетелските династии и кај првото и кај второто царство, етнички немаат ист карактер со словенското декларирање на Бугарите во 19-от век). Исто така, поданичкиот статус на средновековното мултукултурно општество, воопшто не кореспондира со еднонационалниот модел на нација-држава, иако таа претендира на истата територија.

„Златното доба“ на балканските национални митови главно се идентификува со два конститутивни елементи: Предхристијанските моќни империи и култури кои се произведени во овој регион и Христијанските средновековни империи кои претходат на османлиската исламска доминација. Она што за грчкиот мит претставуваат античкото класично наследство и средновековна Византија,²¹ за бугарскиот, српскиот и македонскиот се средновековните христијански империи,

21 Со реформите во образованието, Византија официјално станува дел од грчката национална историја во 1884 година, а истовремено Александар Македонски од освојувач и поробител на Грците се претвора во „апостол на грчката цивилизација и симбол за единство“ (Константинова, 2006: 85).

кои имале свои центри на територијата на која денес се протегаат овие национални држави. Сепак, македонскиот мит за „славните времиња“ во голема мерка се поклопува со бугарскиот мит за егзистирање на државноста, но и двата го занемаруваат фактот дека Империјалниот модел се темели на триангулацијата вера-владетел-подаништво, а не на национално-центричната перспектива на гледање на етно-јазичниот контекст на групната определба. Дотолку српскиот мит во последната деценија е поткопан од губењето на територијалната база, која ја рedefинира манифестната содржина по воспоставувањето на независно Косово. Исто така интересно е да се спомене борбата за градење на втемелувачки мит помеѓу претхристијанското античко минато и христијанскиот концепт на историска државност. Доколку во грчкиот случај ваквите дискусии се отворени со создавањето на современата држава во 19-от век, во голема мерка манифестирани преку борбата за воспоставување на официјалниот јазик на основа на античкиот коине-катаревуса, или народниот современ димотики, кај останатите народи дискусиите се отвораат по 1990-те. Така, во Република Македонија постои тенденција на преиспитување на златното доба во корист на античката Македонска империја на Александар Велики, додека во Бугарија сè повеќе значајна улога и се придава на предхристијанската Тракиска култура. Мора да се напомене дека доколку „пан-православието“ и „пан-славизмот“ отсекогаш наидуваат на поддршка од руската сфера на влијание, дотолку, претхристијанската антика, која стана интегрален дел на „Западната цивилизација“, секогаш била поддржувана од Западот. Оттука, денешната состојба на повикување на антиката во дел од балканските нации, кои по деведесеттите години на 20-от век произлегоа од комунистичките режими, во голема мерка е произведена од современата глобализација на мислата и канализирање на Западот

22 Процесот на колективното дефинирање го привилегира Западот како стандард, наспроти кој се дефинирани сите „Други“ поради неговата историска, политичка и економска моќ. Луѓето од Западот поседуваат релативна автономија да создаваат слики за туѓите општества, онака како што им одговара поради постоечката политичка нерамнотежа: „Западните антрополози при опишувањата на општествата кои што можеби ги имаат проучено подлабоко и со симпатии, најверојатно ќе се соочат само со својата чест како со контрола на претставите што ги создаваат. Дури и ако оние кои што се опишани ја прочитаат и потоа ја отфрлат таа претстава, не е многу веројатно дека нивното одбивање ќе се чуе во академските и социјалните кругови, кои што за антрополозите се од највисоко значење“. Но тешко е да се најде утеха во сознанието дека мораме да чекаме „Западот да се соочи со својата чест“ како контрола на претставите коишто ги создава (Тодорова, 2001: 89).

како основен критериум врз кој интелектуалните елити ги вршат дефинирањата.²²

Херојското време е исклучиво втемелено на христијанскиот поглед за конструкција на колективни визии за себежртвување во името на другите. Оттука, херојското време следува по „Златното доба“²³ и има антиотомански и антиисламски карактер. Дури и „албанското“ востание на Скендербег има пред сè пан-христијански карактер, иако современите историски визии градат поинаква слика на национално херојство. Останатите митови главно се врзани за националните движења за ослободување и востанијата насочени против Отоманската империја: Првото и Второто Српско востание, Грчкото востание и борбата за независност, Априлското востание во Бугарија, како и Илинденското востание во Македонија - но и меѓунационалната борба на балканските народи во периодите на Грчката Македонска борба, Балканските, Првата и Втората Светска војна, па дури и Грчката граѓанска војна, која иако во основа идеолошки базирана, во пракса се претвори во судир на грчката нација-држава со македонското малцинство.

Националистичкиот принцип бил изведен од либералните принципи на самоопределување, но не продолжил понатаму да еволуира во правец на европската либерална демократија, туку свртувајќи се во потрага кон славното минато, создавајќи агресивен национализам, кој би ги спречил другите народи да го остваруваат истото право (Brooks, 2005: 44). Интересно е дека многу од херојските ликови се предмет на аспирација на повеќе национализми. Така, херојската митографија за Александар Велики е подеднакво продуцирана од Македонската и Грчката историографија, иако втората, поради раносоздадената државност системски го има инкорпорирано многу порано; Митот за

23 Исклучок прави градењето на митови за херојското минато на антиката. Но овие митови не се вернакуларно втемелени и производ на колективната меморија, туку во значајна мера се вештачки продуцирани од институциите на нацијата-држава. Оттука нивното масовно присуство во грчката држава е доказ за силното институционално присуство и користење на механизмите на легитимна присила, додека во случајот на останатите балкански нации, иако постојат, обемот на присуство на ваквите митови е минимален.

Во предговорот на „Сенката на Балканот“, бугарскиот поет Пенчо Славевков пишува: „Нашите народни песни не ја поминуваат границата на 14 век, т.е. не бележат претходни историски настани“..., „Во своите песни тој (народот), за нас ги сочувал имињата на неколку предисториски животни, но не и името на ниту еден единствен крал“ (Брејсфорд, 2003: 171, 172).

хероизмите на Крале Марко е втемелен еднакво и во македонската и во бугарската и во српската народна епика; Никола Тесла е при- својуван од српската и хрватската митографија, Сами Фрашери е дел од турската и албанската национална преродба, а митологијата кон- струирана околу карактерот на Македонското револуционерно дви- жење во доцно-отоманскиот период е предмет на конкуренција меѓу македонската и бугарската историографија.

Месијанската улога на националната историја во креирањето на интер-групните граници

Дури и ако многу членови на едуцираната публика сè уште го носат верувањето дека корените на нивните нации може да се следат неколку векови наназад, најголемиот дел од учените денес го напуштија стариот перенијализам. Денешната доминантна ортодоксност е најмногу модернистичка (Smith, 2000/1: 27). Притоа, интегративната револуција не го убива етноцентризмот. Таа само го модернизира. На патот на модерноста, националната држава настојува да го амортизира судирот на примордијалните и цивилизирани приврзаности. Иднината на ваквите нации-држави е или балканизација, фанатизам, или леви- јатанска држава, која насилно би се одрекувала од признавањето на етничките припадности (Гирц, 2007: 79-82).

Но, балканскиот примордијалистички поглед и понатаму оста- нува втемелен во рамките на националната историографија.²⁴ Примордијалистичките судири главно се концентрирани околу борбата за образовниот систем, кој ги обединува јазичните и религиските проблеми и прашања (Ibidem, 32,33). Ова ја истакнува примарната улога на образовните курикулуми како база на националната хомогенизација и пролиферацијата на националната митографија. Јазичните идентитети, преку народните песни и усмените традиции се пренесуваат од генерација на генерација, додека колективното сеќавање и националниот идентитет се пренесени од професионална

24 Моделот на пишување на историскиот наратив, според Augusti Shlozer треба да се базира на четири методи:

1. Синхрониски (анализирање на настани во ист период во различни делови на светот);
2. Технографски (следење на развојот на науката и уметноста);
3. Географски (споредба на историјата на различни региони); и
4. Етнографски (проучување на сите племиња (народи) кои во даденото време виле присутни на историската сцена) (Lilova, 2009: 196).

класа на градители на идентитетот и институциите (школувана бирократија), кои се развиваат во модерниот период (Gronbauer, 2004: 293). Градењето на националниот идентитет од страна на националните историчари, особено во раниот државотворен период се доживува како национална и државна задача. Основната шема на националните историографии е да се воспостави врска на континуитетот помеѓу Средниот век (или претходно) со денешницата (Ibidem, 293, 294).

Оттука, основната задача на месијанската улога на националните историографии е создавање или истакнување на границите, со кои се конституира посебноста на колективната Другост. Околу проблемот на маргинализираните групи, според есејот на Чарлс Тејлор “*Политика на Признавањето*”, идентитетот делумно се обликува со признавањето или со неговото изоставување. Често, со погрешното признавање на другите, на личностите или групите, може да им се нанесе вистинска штета доколку луѓето околу нив или целото општество им возвратат на нивната метафорична насмевка со ограничувачки, презирачки и понижувачки одраз. Непризнавањето или погрешното признавање може да штети, може да биде форма на притисок, со тоа што некого го затвора во лажен, редуциран и искривен облик на постоење (Noris, 1999: 68).

Еден од најзначајните фактори кој влијае врз границите на етничките групи, се материјалните ресурси како фактор на определба на етничкиот идентитет. Варијацијата на повеќеетничките организации се јавува во светот на бирократската администрација, на силно развиена комуникација и забрзана урбанизација. Во новите различни општествени прилики, одлучувачките фактори при определбата и одржувањето на етничките граници, ќе бидат сосема други. Во новата епоха на слабеење на колонијалните врски, за Барт, меѓуетничката комуникација паралелно со етничката интеракција ќе се зголемуваат. Етничките граници во таквата ситуација би претставувале позитивна организација на општествените односи на диференцирани комплементарни вредности, а културните вредности ќе тежнеат кон смалување и приближување кон бараниот минимум (Bart, 1997: 256). Но, тука сепак треба да се постават неколку значајни прашања, како на пример: дали и како е можно да се разликува етничкото од локалното и заедничкото? Во овој контекст, се зборува за локализацијата и глобализацијата. Дали глобализацијата ќе создаде еден униформен културен систем? И како надополнување на претходно кажаното, дали локализацијата се јавува како сегмент на глобализацијата, или пак како реакција против

неа? (Djenkins, 2001: 76, 77). За Хобсбаум, поставување на ваквото прашање, само по себе ја потврдува неговата апсурдност. За него, сè уште е далеку денот кога би можело да се каже дека идентитетите (тој пишува во прво лице за националниот идентитет, но по автоматизам се подразбира и етничкиот) ќе бидат надживеана појава. Иако процесот на културна униформација е незапирлив, сепак, специфики секогаш ќе има, а тие придонесуваат за дефинирање различно од другиот (Хобсбаум, 1993: 269-274).

Новата Европска свест, не е нова во смисла на нови кујни или нови филозофии. Таа е поврзана со развојот на новите историски текови, кои интензивно се јавуваат во свеста на индивидуата и колективитетите, во периодот 1960-1980 година. Ова е проследено со силниот економски и индустриски развој, како и создавањето на единствениот западноевропски пазар. Но секако, ваквите процеси не минуваат и без слабости и недостатоци. Паралелно со нив, настанува криза во семејството и пад на наталитетот. Семејството е основната општествена алка и преку репродукцијата обезбедува продуктивна работна сила. Недостатокот од работна сила продуцира зголемена емиграција, која кон крајот на 20-от век е најголемиот проблем за Европа (Morin, 1989: 122). Така, кривката европска култура загрознена од глобализацијата, сега е соочена со предизвикот да ги вклопи новите емигрантски култури.

Европа се соочува со три големи предизвици: економскиот, демографскиот и енергетскиот, кои се меѓусебно поврзани и како се доближуваме до разгледување на сегашноста тие стануваат сè поактуелни. Може да се каже дека *Европејците* одамна бараат иако за тоа и не се целосно свесни, да се усогласат двете големи утопии, кои што нивните претци ги зачнале пред два века - либерализмот и социјализмот. Европа во иднина е Европа на предизвици, а не на историски воскрес. Еден од ваквите предизвици е решавањето на спорот меѓу конкурентноста и социјалната заштита. Логиката на пазарната економија бара преуредување на природната средина на живеење. Се губат малите периферни градчиња, а околу големите градови никнуваат бројни предградија. Тука е и предизвикот на културата; досегашните прилагодувања не се доволни пред предизвикот на масовната култура. Оттука, не се доволни континенталните европски врзувања и нивниот обид да се опонира на Англо-Американската културна структура (Domenak, 1991: 79-87).

Долгата битка за создавањето на нациите-држави, процес во кој Југословенската конечна дезинтеграција може да се сфати

како последна фаза се водеше во текот на целиот 20-ти век. Пост-модернистичкиот поглед на балканскиот дискурс не е завртен кон малцинствата во соседните земји, туку кон новите емигрантски малцинства од далечниот Исток, а заканата кон традиционалната балканска нација-држава сè повеќе доаѓа од глобализирачките закани на меѓународната економија.

Предизвиците на колективниот идентитет како на Балканот, така и во останатиот дел на Европа, полека но сигурно се доближуваат. Паралелно со новите текови на политичка и економска интеграција на земјите од Балканскиот Полуостров во Европската Унија, се создава и правна рамка за меѓусебна непречена комуникација и соработка. Заканата која кружи околу нас е истовремено дифузна, неизвесна и нечујна. Таа не е само резултат на надворешните закани од меѓународниот тероризам, што го кристализира и засилува судбинското заедништво; таа е и во самите нас. Во дехуманизирачката отуѓеност на граѓанското пазарно општество, изразено преку човечкото ситничарење, распад и фатализам изразено во нашето: “*Од денес за утре*” (Morin, 1989: 139).

Доколку првата ренесанса е отворање кон сите хоризонти на сопствениот свет, втората ренесанса ќе мора да биде отворена спрема сите хоризонти на светот. Почитувањето на смислата на секој живот во секоја култура, е еднакво предизвик и на сегашноста и на иднината.

Резиме

Новата ера на модерноста понуди нови стандарди за дефинирање на другоста како услов за конструкција на границите на групите. Доколку во империјалната ера заедниците ја градеа визијата за светот преку религиските системи и подаништвото како универзални критериуми, новите услови на пазарна економија и граѓанството, ја понудија националната држава како единствена алтернатива, а национализмот како нужна идеологија. Балканските прото-национални елити произведени од граѓанството, најпрво ќе се обидат да создадат посебни православни цркви, додека подоцна во рамките на секуларниот модел ќе се обидат да ги воспостават основите на националните парадигми. Авторот аргументира дека Европа во иднина е Европа на предизвици а не на историски воскрес, а дека постмодернистичкиот поглед на балканскиот дискурс не е свртен кон малцинствата во соседните земји, туку кон новите емигрантски малцинства од далечниот исток, и дека заканата кон традиционалната балканска нација-држава се повеќе доаѓа од глобализирачките закани на меѓународната економија.

Strashko STOJANOVSKI

FROM BALKAN NATIONALISMS TO EUROPEAN SUPRANATIONALISM: the role of the national history in building the collective memory

Abstract

While the imperial era, the communities were the ones building the world's vision through religious systems and servitude as universal criteria, new-fangled conditions of the market economy and citizenship offered the new national country as a sole alternative along with the nationalism as a necessary ideology. Balkan proto-national elites generated by the citizenships would firstly strive to construct special churches that would further on establish the basic paradigms of the presence of the nation, while representing the secular modern system within the mass education. The paper argues that Europe from the future is a place of challenges not a one of a historical resurrection, and that the post-modernistic viewpoint of the Balkan discourse is not directed towards the minorities of the neighboring countries but to the new emigrant minorities from Far East and the threat towards the traditional Balkan nation-state is leading even more to globalization threats of the international economy.

Библиографија

Abazi B. K. (2007). *The Shaping of Bulgarian and Serbian National identities, 1800-1900s*. Skopje, INI.

Adanar, F. (1998). *The Socio- Political Environment of Balkan Nationalism: The Case of Ottoman Macedonia 1856-1912*. Nederland's: L luyer Law International.

Андерсон, Б. (1998). *Замислени заедници*. Скопје: Култура.

Bart, F. (1997). *Etnicke grupe I njihove granice*, Bo Putinja, F. & Zoslin Stref-Fenar. 1997. *Teorije o etnicitetu*, Beograd, Biblioteka XX vek.

Brubaker, R. (1999). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard. Harvard Press.

Brooks, J.A. (2005). *“Shoot the Teacher!” Education and The Roots of the Macedonian Struggle*. MA Theses, Department of History: Simon Fraser University.

Brounbauer U. (2004). *Historiography, Myths and the Nation in the Republic of Macedonia*. In Brounbauer U and Kasser K. (ed), *Historiography in Southeast Europe after Socialism*. Graz: Lil verlae Munster.

Брејсфорд, Х. Н. (2003). *Македонија*. Скопје: Култура.

Dzenkins, Richard. (2001). *Etnicitet u novom kljucu*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Domenak Z.M. (1991). *Evropa: Kulturni izazov*, Beograd, Biblioteka XX vek.

Гелнер, Е. (2001). *Нациите и национализмот*. Скопје: Култура.

Gellner, E. (1999). *Adam's navel: “Primordialists” versus “Modernists”*. In Mortimer E. (ed.). *People, Nation and State*. London and NY: I. B. Tauris Publishers.

Гирц, К. (2007). *Толкување на културите*. Скопје: Магор.

Grosby, S. (2001). „Nationality and Religion“. In Gibernau, M. and J. Hutchinson (ed.), *Understanding Nationalism*. Cambridge: Polity Press.

Greenfield, L. (2003). *Nationalism, Five Roads to Modernity*. London: Harvard Un. Press.

Eriksen, H. T. (2002). *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto press.

Etherington, J. (2003). *Nationalism, National Identity and Territory. The Case of Catalonia*, Tesi Doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

Karas, C. (2004). „Greek Identity: A Long View“. In Todorova, M. (ed), *Balkan Identities, Nation and Memory*. New York: New York Uni-

versity Press.

Каракасиду, А. (2002). Полиња жито, Ридишта крв. Скопје: Магор.

Константинова, Ю. (2006). „Превршането на Мегали идеја в државна доктрина на Кралството Грција“. Во *Историческо Бъдеце*, Брой 1-2. Софија: Асоциација Клио.

Lilova, D. (2009). „Barbarians, Civilized People and Bulgarians: Definition of Identity in Textbooks and the Press“. In Mishkova, Diana (ed.). *We, the People, Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*. Budapest, New York: CEU Press.

Мазовер, М. (2003). Балканот, кратка историја. Скопје: Евро Балкан прес.

Morin E. (1989). *Kako misliti Evropu*, Sarajevo, Svjetlost.

Noris, Dejvid, E. (2002). *Balkanski mit, Pitanja identiteta i modernosti*. Beograd: Geopoetika.

Putinja, F. & Zoslin Stref-Fenar. (1997). *Teorije o etnicitetu*, Beograd, Biblioteka XX vek.

Scarry E. (1998). The Difficulty of Imagining Other Persons. In Weiner E. (ed.), *Interethnic Coexistence*. New York: An Abraham Fund Publication.

Smith, A. D. (2000). *The Nation in History: Historiographical Debates about ethnicity and Nationalism*. Hanover: Un. Press of New England.

Тодорова, М. (2001). Замислувајќи го Балканот. Скопје: Магор.

Хобсбаум, Е. (1993). Нациите и национализмот. Скопје: Култура.